

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

PHEREKGONG
2015

Poone e jalwang lapeng – bophelo bo bottle ba lapeng

Semela sa poone se molemo sebopethong sefe
le sefe sa bophelo ba saekele ya sona.

Hajwale matshwao kaofela a supa thahisong e fetang tekano ya poone lefatsheng ka bophara le mona lapeng. Hona ho bolela hore tebello ya diporeisi tse ntle bakeng sa poone ha se e ntle haholo nakong e kgutshwane.

Le ha ho le jwalo, mabaka a sa ntse a le mangata a kgothatsang tlahisong ya poone, haholoholo tshebedisong ya yona ka lapeng le polasing. Ka ho qolelleha, ke molemi ya ntseng a thuthuha, ya nang le taolo e itseng, ya nang le matla ditshe-nyehelong tsa hae, ya kgonang ho di fokotsa, ya nang le melemo e mengata papisong le mesebetsi e meholo eo phaello ya yona e phephetswang ke ditshenyehelo tse phahameng tsa tlahiso.

Boleng bo ka hara semela sa poone ruri ke bo boholo, mme ho jala le ho hlokomela poone ya hao ho fupere menyetla e mengata.

Dithollo tsa poone seqong

Boleng ba ho hlahisa poone e sebediswang ke lelapa bo simolla nakong eo ho hlhang diquo tse monate, tse tala, tse nang le dikhenele tse bonolo, tse butswitseng, tse seng di loketse ho phehwa pitseng e tletseng ya lelapa. Seqo se setala sa poone se tletse tshwele e monate le eneji. Hantlentle poone e tala e na le menontsha ho feta phofo ya poone le dihlahiswa tsa setampo hobane tshwele le kokwanahloko hangata di tloswa na-kong ya tshilo ya yona.

Poone kapa koro e tswekere e jewang e sa le sebopethong sa yona se foresho ho bolela hore ke mohlodi o moholo wa menontsha e nang le tshwele le dithibela oxygene. Ditsebi tsa menontsha di dumela hore pothasiomo e leng ngata korong e thusa ho theola kgatello ya madi,

Koranta ya Grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola

Bala Ka Hare:

05 | Molaetsa wa Selemo se setjha
RE SHEBILE PELE HO 2015

08 | Thibelo le taolo ya
mafome a nawa ya soya

10 | Tsamaiso e ntle ya ditjhelete

NKGONO JANE
O BUA TJENA...

TLHOKOMELO YA DITHOTA

Temo e kopanetsweng ya setjhaba – ho senyeha ha thota ya tlhaho natural veldt

Re kene selemong se setjha, mme ke le lakaletsa bohole selemo se settle! Eka selemo sena se ka le tshwarela moputso wa mofufutsu ohle wa mosebetsi wa lona.

Ka nako e nngwe ke leka ho utlwisa hore hombaneng batho ba bangata ba bonahala eka ha ba nke boikarabelo ba bophelo ba bona le ba diqetlo tseo ba di nkang. Batho ba nang le maikutlo a hore motho e mong o ba kolota ho itseng – hore ‘mmuso’ o tlamehile ho ba fa tjhelete ya thuso, ya dikenngwamobung tsa dijothollo tsa bona, ya teransepotoro le ya dintho tse ding tse ngata. Moo ke lekang ho utlwisa hore maikutlo a tjena a ditokelo a tswa hokae, ke ipotsa hore na kgalekgale ho ne ho le jwang...

Tthaloso e leng bonolo mabapi le sepheo sa puisano ena – pele indasteri e ba teng le mokgwa wa tjhelete, batho ba ne ba iphelela masimong moo ba hlahisang dintho kaofela tseo ba di hlokang, e leng moo ba dulang teng le ho sebetsa teng. Ba bang ba ne ba hlahisa lebese, ba bang nama, ba bang dijothollo, ba bang meroho, ba bang ba ne ba bile ba etsa diaparo ka dihlahiswa tsa temo. Ha o ne o hloka ntho eo e mong a nang le yona, o ne o tshwanelo ho mo fa ho hong hoo a se nang hona – mohlomong o ne o mo fa meroho, mme yena a o fe kgoho. Le ne le etsa tumellano e itseng, mme tseo le neng le fapanystsana ka tsona di ne di lekana ka boleng. Ha o ne o hloleha ho nehelana ka ho itseng, o ne o sa lebelle ho fuwa letho.

Mehleng ena dintho di fetohile – ha o se na letho leo o ka fanang ka lona, o ntse o belbelletse ho hong. Ekaba mona ha se moo dintho di senyehileng teng tjee? Hore o fumane ho itseng, o tlamehile ho fapanystsana matsoho ka ho itseng! Hore mesebetsi ya rona e tswele pele hape, le hore masimo a rona a hlahise dijo, mohlomong re tshwanetse ho kgutlela morao, re menahane le mehlala, re ye tabeng tsa motheho – o tlamehile ho fana hore o tle o amohele.

Ke motlotlo hakaakang ka dihwai kaofela tse ileng tsa jala lethonyana selemong sena – taba ya bohlokwa ha se hore o jetse hekthara e le nngwe kapa tse sekete – o bontshitse boiteko ba ho fana ka lethonyana (sejothollo) hore o tle o fumane lethonyana (tjhelete) – ona ke mokgwa oo ikonomi ya nnate e sebetsang ka teng. Wena o karolo e etsang hore Afrika Borwa e be naha e atlehileng. Ha eba e mong le e mong ya nang le sekotwana sa masimo a jetse sejothollo masimong ao, re ne re tla ba le polokeho ya dijo tsa lelapa le tsa setjhaba; hape re ne re tla ba setjhaba se motlotlo. Batho ba bangata ba sa le teng ba sa etseng boikgathatso ba letho - eka e ka ba sepheo sa rona selemong sena – SEKOTWANA SE SENG LE SE SENG SA MASIMO SE TLAMEHILE HO HLAHISA, MME MOTHO E MONG LE E MONG O TLAMEHILE HO ETSA AFRIKA BORWA NAHA E HLAHISANG.

Ditaba tseo re ngotseng ka tsona nakong e fetileng mabapi le *Bovine Trichomoniasis* di tobokeditse mathata ao balemi ba kopanetseng mobu ba kopanang le ona, e leng a bakwang ke kgaello ya meralo e nepahetseng ya temo hammoho le tlhoko ya dikampo tsa phapantsho e ntle ya ho fudisa.

Bothata bona bo tebile haholo mabapi le bophele bo bottle ba mehlodi ya tlhaho, haholoholo ho senyeha ha dithota tsa tlhaho le popeho ya tsona.

Mehlala ya majwang a “matle” le a “mabe” ke *Themedia triandra* (Red Oat Grass or “Rooigras”) le *Eragrostis plana* (Jwang ba Lerato ba Afrika Borwa kapa “Taaipoi”).

Thota e leng boemong bo bottle e na le mmala o mofubedu nakong ya lehlabula ka baka la boteng bo bongata ba *Themedia*.

“Taaipoi” ka lehlaboreng le leng, e latsweha feela ha e sa ntse e le nyane haholo, mme e ba thatanyana hamorao nakong ya sehla ha e se e hanwa ke diphoofolo, ha mefuta e latswehang haholwanyane e fudiswa ho feta tekano, e leng ho dumellang “Taaipoi” hore e be yona e hlahe lang ka mahetla. Thota e senyehileng jwalo ka ena e itotobatsa ka mmala o mosweusweu nakong ya mariha, ka mora serame sa pele.

Ho etsahalang mapolasing a setjhaba a kopanetsweng ke hore dibaka kaofela di fudiswa ka nako tsohle nakong ya lehlabula, ho se phomolo ya letho karolong efe kapa efe ya polasi. Mehlape ka tlwelo e itjella mohwang wa dijothollo nakong tsa mariha, mme dihlaha tsa mello di ripitla mohwang kaofela hoteng pele dipula tsa pele di fihla. Dikgomo di dumellwa ho kgutlela hoteng hang ha botalanyana ba jwang bo

qala ho bonahala. Tlwaelo ena e boela e baka tshenyu mefuteng e metjha e latswehang, mme tshenyu e a potlaka.

Tsepamiso ya maikutlo e a hlokahala tlhokomelang ya dithota hammoho le mananeo a thiblang tshenyeho ya dithota le ntlatfatsa ya mehlodi ya tlhaho e ka lokisang boemo bona.

Dinnete tsa temo ya paballo mmoho le thota ya tlhaho ke tsena tse latelang:

- Karolong e ka Botjhabela ya Afrika Borwa moo pula e leng 500 mm ka selemo, matla a thota a ho jara a ka lekanyetswa ho 4 ha/LSU (yunite e kgolo ya thepa).
- 4 ha (dihekthara tsena tse 4) ena e ka thusa ka ditlheferetsi tse lekaneng kgomo/poho e le nngwe nako ya selemo kaofela.
- Halofo ya thota ka hoo e phomotswa nakong yohle ya lehlabula, mme e sebediswa nakong ya mariha. Nakong ena LSU e le nngwe e ka sebediswa jwalo ho fihlela lehlabula le kena.
- Tshebediso nakong ya mariha kapa lehlabula e fapantshwa hore halofo ya polasi e phomole nakong yohle ya lehlabula.
- Hona ho tlisa tiisetso ya hore peo e lekaneng e ba teng le hore menontsha e lekaneng e fetisetswa metsong nakong ya hwetla ho tiisa hore ho mela ho matla ho bat eng nakong ya selemo.
- Mokgwa ona o tiisetso hore mefuta e latswehang ya majwang ha e sebediswe ho feta tekano le hore mefuta e sa latswehang ha e fetoh yona feela e ka sebediswang.

Didaba tsena re di kumelwa ke Naas Gouws, Mohokahanyimmoho wa Provense, Belfast, Mpumalanga. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho naas@grainsa.co.za.

1 Poone e jalwang lapeng – bophelo bo botle ba lapeng

Balemi ba qapa mekgwa ya ho boloka poone ya bona.

ha dithibela oxygene tsona di thusa ho aha di-cell tse phetseng hantle, tse bileng di ikgethileng ka ho qolheka molemo wa tsona bakeng sa mahlo. Tshwele korong e na le molemo wa ho kgothaletsa mosebetsi o motle wa tshilo ya dijo ka maleng le ho tlosa ditjhefo mmeleng. Koro e na le tshwele e ntle, e fana ka divithamine tse ngata tsa B-complex tse kenyelletsang vithamine B1, B5 le esiti ya folic, mme e boetse e na le protheine e ngata (5 - 6 grams kopi ka nngwe). Koro e boetse ke seja se tla lebellwa ho fana ka melemo e metle ya tswekere ya madi.

Phofo ya mohlolo ya poone

Karolo ya sehlooho ya sejothollo sa poone ho totobetse hore e tla kotulwa hang ha e se e omme, mme e loketse ho bolokwa setorong kapa ho silwa kapa ho sebediswa e le dijo tsa diphoofolo ha ho hlokahala jwalo. Botle ba ho ba le setoro sa ho boloka poone bo bolela hore dijo tsa lelapa le tsa diphoofolo di tla dula di le teng nakong yohle ya selemo. Phofo ya poone le yona e na le menontsha e mengata le melemo e mengata. E na le di-carbohydrates, mme e fana ka eneji e kenang butlebutle mading le ho thusa motho hore a duele a le mafolofolo letsatsi kaofela. Phofo ya poone hape ke mohlodi o nonneng wa tshepe (*iron*), haholoholo ha e eso ka e sefuwa. Ka bomadimabe, tabeng ya monate wa tatso batho ba bangata ba kgetha phofo ya poone e sitsweng haholo le ho sefuwa haholo, mme hona ho bolela hore boholo ba kokwanahloko (*germ*) e molemo, e tshwereng tshepe (*iron*) bo se bo tlositswe. Poone e na le diprotheine tse ngata, hape e phahame ka di-calories. Hantlentle

ke seja se tlase ka mafura, se se nang cholesterol, se molemo ho bopa di-cele tse phetseng hantle, se fetolang dijo eneji (matla), se molemeo mabapi le sebete, mesifa le pelo hammoho le masapo a phetseng hantle le methapo. Poone e boetse e thusa ho theola mehato ya mokgathala le kgatello ya madi.

Poone jwalo ka dijo tsa diphoofolo

Poone, seja sa mohlolo, ke seja sa bohlokwa sa mehlape se ka sebediswang dibopehong tse ngata ho fepa diphoofolo le tsohle tse kang dikgoho, matata, jwalojwalo.

Ditlhaka tse emisitsweng tsa poone

Ditlhaka tse emisitsweng tsa poone di emiswa nakong eo di sa ntseng di le foreshe le botala, di ena le diqo tse ntseng di ena le poone. Ditlhaka tsena di kgaolwa nakong eo di qalang ho shwa, dikhenele di le ntle, di tiile. Di bokellwa di ntse di eme e le di-hlotshwana tse tlohellwa jwalo hore di ome. Botala ba tsona bo a omella empa poone e ba le menontsha ya bohlokwa le tatso e monate.

Furu ya ditlhaka tsa poone (Silage)

Ditlhaka tsa poone tse emisitsweng mmoho ke dijo tse nonneng tsa dikgomo, tse baballang ditshenye-helo. Tshenyo e ka bang teng ke e nyane haholo, mme ditlhaka tsena ha di entswe hantle di ka ema jwalo dikgwedi tse ngata. Nako ya tsona e laolwa ke ho bolokwa ha tsona. Moya kaofela, pula, dikokwanyana le ditweba di tshwanetse ho ba siyo ditlhakeng tsena. Moya o kgothaletsa hlobo, ha pula yona e tla baka tahleheloa ya di-esiti le tshenyo.

Taba ya bohlokwa ke hokgetha nako e nepahtseng ya ho emisa ditlhaka tsena ka ha dijothollo tse emiswang e sa le pele haholo di sa ntse di ena le mongobo o mongata haholo o tla baka ho baba ha furu le ho e hlokisa tatso e monate. Hape, boleng ba phepo bo tla theoha ha eba poone e sa ka ya oma le ho fihlella mohato o motle wa menontsha e hlokahalang. Tataiso mabapi le nako e ntle haholo ya ho kotula poone e ilo emiswa ka mokgwa ona ke hang feela ha dikhenele di se di entse mokotinyana, hape le pele mahlaku a mangata a oma.

Ditlhaka tse kotutsweng (Stover)

Molemo o moholo wa ho itlhahisetsa poone ya hao ke ditlhaka tse salang masimong ka mora kotulo. Ditlhaka tsena ke mohlodi o moholo wa dijo tsa mariha, mme ha di tlatselleditswe ka diprotheine, divithamine le diminerale ke mohlodi o motle o tla jara mehlape nakong yohle ya mariha le ya selemo ho fihlela nakong ya dipula tsa dihla tse ntjha. Molemo wa sehlooho ke sejo sa mehlape se fumanehang haufi, se tlase ka ditshenye-helo, se leng haufi ho fepa mehlape. Balemi ba bang ba bokella ditlhaka tseo ba sa di sebediseng, ba fepa mehlape ka tsona, tse ding ba a di rekisa.

Bophelo bo botle ba mobu

Matsatsing ana balemi ba hlokometsetseng polokeho ya mobu ba kgetha mokgwa wa temo wa no-till hobane ditlhaka tsa poone di eketsa boleng ka ho sebetsa e le setshireletsi tsa mobu se thusang ho bopa tse bolang (manyolo) le mobu o phetseng hantle.

Poone ha e molemo feela jwalo ka dijo tsa rona tsa letsatsi le letsatsi ho tloha ho ba banyane ho ya ho ba baholo, empa ho hlakile hore poone ke semela se makatsang sebopethong se seng le se seng sa saekele ya bophelo ba sona ho ya fihla sebopethong sa seqo se hlbotseng se ka sebediswang e le dibeso kapa tsa tlohellwa di le jwalo hodima mobu. Hape ha re eso bue letho ka boleng le mesebetsi e fapaneng ya sejothollo sena jwalo ka dijo tsa diphoofolo le dikgoho. Poone e ka kenyelletswa dijong tsa diphoofolo kaofela le tsa dikgoho e le mohlodi o molemo wa eneji (matla). Ha re hlahisa poone ya rona le ho e sebedisa ka mokgwa o mong le o mong o kgonahalang wa saekele ya yona, re tsebe hore re eketsa bophelo bo bottle le matla a malapa a rona, a mehlape ya rona le dikgoho tsa rona le mebu ya rona. Ekaba hofe ho molemo ho feta hoo?

Ditaba tsena re di kumelwa ke
Jenny Mathews, mophehisi ho tsa
Pula Imvula. Ho tseba haholvanyane
romella e-meile ho jenjonmat@gmail.com.

Taolo ya mahola pooneng ka dikhemikhale

Taolo ya mahola pooneng, jwalo ka dijotho-llong tse ding tsa lehlabula, e hloka moralole tlhophiso e ntle hammoho le kutlwiso ya mathata a ikgethileng a mahola masimong a hao. Tharollo taolong ya mahola pooneng e hloka katamelo e kopanetsweng ya ho sebedisa mekgwa ya ho phethola mobu, e leng e kenyelletsang ka bobedi mekgwa ya ho phethola ka metjhine le taolo ya mahola ka dikhemikhale.

Ho phethola mobu

Molemi o tlamehile ho shebisisa le ho hlaloba mekgwa wa hae wa ho phethola mobu. Sepheo mona ke ho nolofaletsa sejothollo sa hae hore se be le mnyetta o motle wa ho hlodisana le mahola afe kapa afe. Pele molemi a ka ba le bokgoni taolong ya mahola ka dikhemikhale, ho sa le teng dintla tse ding tseo a lokelang ho di etsa ka nepo; ke tse kang, tokiso e nepahetseng ya tshingwana ya peo, letsatsi la ho jala, monono wa mobu le manyolo, phapantsho ya dijothollo, bophara pakeng tsa mela, sekgaahlia sa ho mela ha dijothollo le kgetho ya mefuta e fapaneng ya peo.

Taolo ya mahola ka metjhine

Taolo e phethahetseng ya mahola nakong e fetileng e ka be e kenyelleditse ho phethola mobu, ho sebedisa tetse, ho tabola mobu le ho phethola masimo makgetlo a mangata pele ho jalwa. Mesebetsi ya ho phethola mobu, e leng wa pele le wa morao, e ka fokotsa sekgaahlia le ho nama ha mahola a mang a itseng a selemo le selemo le a nako yohle ya selemo.

Tshebediso ya mehlape nakong ya kgefutso mariha le yona e tla ba le tshwaetso e kgolo keketsehong ya mefuta e fapaneng ya mahola le ho ateng ha yona. Taolo ya mahola ha ho se ho jetswe e ka etswa ka ekge ya rotary, ka ho phethola mobu pakeng tsa mela le ka ekge e tshwarwang ka letsoho.

Balemi ba bangata ha ba sa sebedisa mokgwa o phethahetseng wa ho sebedisa metjhine. Lebaka ke ditjeho tse phahameng tsa mafura (*diesel*), dito-kiso tse phahameng tsa terekere le disebedisa tse ding tsa temo, le ho phahama ha ditjeho tsa mose-betsi. Ka baka lena, ba ile ba tshwanela ho balehela mekgweng e meng.

Ke feela ba nang le mambello le sebete sa ho fetoha ba tla phela.

Ho ka kgethwa mokgwa ofe o motle ka ho fetisisa?

Kgetho ya mekgwa e kopanetsweng ya taolo ya mahola ke ntho e tla fapano ho ya ka maemo a molemi ka mong, mehlodi ya hae ya tjhelete le mohato wa matsete a hae diterkereng le disebedisweng tsa temo tsa kgale kapa tsa moraorao tjena. Ho nama

ha sebaka se tla sebetswa nakong ya sehla ke hona ho tla bolela bohlwahlwa ba mekgwa e fapaneng e sebediswang.

Ha eba tshebediso ya metjhine ho phethola mobu e le ntho e tshwanetseng ho fokotswa, ho a hlaka hore mekgwa e meng e lokela ho sebediswa ha nako e ntse e tsamaya, e leng e kenyelletsang paballo ya mobu kapa ho phethola ho honyane (*minimum tillage*). Ha se ntho e kgothalletswang ho leka ho fetola kapele mekgwa ya jwale ya ho phethola mobu ka ha dintlo tsa bohllokwa tseo motho a ithutang tsona ke tseo a tla ithutha tsona butlebutle ha a ntse a leka mekgwa e metjha.

Taolo ka dikhemikhale

Mekgwa eo motho a lokelang ho nahana ka yona ke e kenyelletsang mokgwa wa taolo ka dikhemikhale o reretsweng ho kgema mmoho le ho jalwa ha mefuta e twaelehileng ya peo ya poone kapa dikhemikhale tsa glyosphate moo ho tla sebediswa mefuta ya peo e tla ba kgahlanong le sebolayalehola.

Sebolayalehola se nepahetseng se tla sebediswa mokgweng o itseng, jwale se ka kgethwa. Hlomelola taba ya ditjeho mokgweng o kgethwang ke wena. Hona ho thusa hore o kgone ho tseba melemo kapa bobe ba mokgwa ka mong.

Simolla ka kgetho ya dibolayalehola ka ho tseba hore mahola a tla fana ka mathata e tla ba afe. Moo ho jalwang poone feela ho ya ho ile, mohlomong o se o lemhohle kganyetsot/bothata kgahlanong le dibolayalehola tse seng di ile tsa sebediswa. O kgona feela ho beha leihlo mona ka ho etela masimo a hao nako le nako nakong yohle ya selemo moo o hlalobang mefuta ya mahola a melang dinakong tse fapaneng. Bothata bo ka nna ba bonahala lenaneong la hofafatsa mefuteng e twaelehileng ya poone kapa mefuteng e kgahlanong le sebolayalehola.

Ho bohllokwa hofafatsa ho ya ka methamo e kgothalletswang ke moemedi wa hao wa tsa dikhemikhale. Ha se ntho e kgonahalang ho tseba ka nepo metswako ya dibolayalehola tse tla lokela maemo a masimo a hao.

Phapantso ya dijothollo eo o e sebedisang le yona e tla bolela tshebediso ya dikhemikhale sejothollong sa hao sa jwale. Mohlala, atrazine kapa metswako ya simazine e sebedisitsweng lenaneong la selemo sena e ka baka tshenyo merohong le dijothollong tse nyane tse kang koro, habore le tricales tseo mohlomong di jetsweng ka sepheo sa ho ya rekiswa kapa e le dijо tsa mehlape. Ela hloko haholo ka kgetho ya hao ya dibolayalehola, mme o qobe taba ya ho sebedisa dibolayalehola tsa sehlopha se le seng selemo le selemo. Ha lenaneo le itseng le sebediswa nako e telele haholo, ho ba teng ho bitswang ho

Sefafatsi sa boom se sebediswang ho taolo mahola ka dikhemikhale.

Ho tshwauwa/setwa ha sefafatsi sa boom ho bohllokwa haholo ho tiisa hore sekgaahlia sa hofafatsa dikhemikhale se nepahetseng.

Kgeloha ha lehola (*weed shift*). Hona ke ho kgeloha kapa ho fetoha ha bongata le mofuta wa mahola a fumanwang mapolasing a itseng, mme ka nako tse ding hona ho etsahala mabatoweng a itseng a temo.

Dibolayalehola tsa pele peo e mela le tsa ha peo e se e metse

Etsa bonneta hore morerong wa hao o ela hloko dibolayalehola tse ka sebediswang mekgweng e twaelehileng ya ho phethola mobu pele o jala le tse tla sebediswa ha peo e se e metse. Ka mehla etsa bonneta hore o fafatsa poone ka sebolayalehola nakong e nepahetseng ya kgolo.

Ha eba o sebedisa mokgwa wa *minimum tillage* tlahisong ya hao le wa peo e ntlaufaditsweng ka mokgwa wa tlaho kapa peo e kgethiliheng, sebedisa sebolayalehola se nepahetseng, se kango glyphosate pele le ka mora ho jala. Ka mehla nyalanya moralo wa sejothollo sa hao le morekisi wa hao wa peo le moemedi/mohlalosi wa tsa dipeo le morekisi wa hao wa dikhemikhale. Sepheo mona ke hore o kgone ho sebedisa dihlahiswa tse nepahetseng, tse tla sebetsa hantle.

Qetelo

Ha eba ha o utlisise phapang pakeng tsa mefuta ya peo ya poone (ya glyphosate kapa ya imidazolinone), e kgonang ho ema e tiile kgahlanong le mahola le hore mefuta ena e sebediswa jwang, etsa dipuputso hore o kgone ho fihlella diqeto tse nepahetseng. Hona ha e sa le taba e bonolo.

**Ditaba tsena re di kumelwa
ke molemi ya seng a beile meja fatshe.**

Molaetsa wa Selemo se setjha RE SHEBILE PELE HO 2015

Re kena selemong sa 2015 ka mai-kutlo a fapaneng. Hoba re fumane dipula tse ntle haholo tsa sehla sa 2015, kaofela ha rona re bile le ditoro tsa sehla se setjha sa pula e ngata, hammohoh le tsa tshehetso e tswang Mmusong le lefapheng la ditjhelete ho sebedisa maemo a matle a temo. Mamello ya balemi ho fihla moo e fedileng jwale. Basebetsi ba emetseng monyako wa ditjhelete hore o bulehe, jwale ba kgathetse matla ka baka la lesisitheho la mmuso tabeng ena. Baetapele ba rona ba moshwelella ba lebisitse mahlo lehodimong moo ba lebelle-tseng bohlale le tjheseho ya ho fumana mekgwa e meng ya ho rarolla bothata bona.

Ke shebile selemo sa 2015 e le seo re tla hlola maralla a phahameng a leng ka pela rona.

Ha re eso fumane mokgwa oo balemi ba lemang masimo a mmuso le/kapa a kopanetsweng a setjhaba ba ka thuswang ka tjhelete ya dijothollo. Re boetse re shebane le bothata bo bong ba qeto ya matjhaba ya ho fokotsa palo ya dihekthara tsa balemi ba bahwebi ba Afrika Borwa provenseng ya North West. Balemi ba bang ba ile ba tingwa tjhelete ya dijothollo hobane feela ba hlolehole ho ba le inshorense ya dijothollo. Ena ke taba e mpe haholo ho dihwai tsa rona tse ntjha le tse ntseng di thuthuha.

Sepheo sa ka ha se ho o nyahamisa mabapi le selemo sa 2015, empa ke tlamehile ho toboketsa diphephetso tseo lefapha la dijothollo le tla lokela ho shevana le tsona selemong se tlang. Re tshwanetse ho tshwarahana matocho, ho sebetsa ka matla le ka mamello. Ho teng matshwao a ikgethileng a balemi jwalo ka ha ke ile ka ba tseba ka dilemo tse ngata. Re ke ke ra inehela. Ha ke hopole le ka motho a le mong ya kileng a tseba hore re tla be re tshwere mathata a tjena ho ya ka bohlakwa bo boholo ba polokeho ya dijo.

2015 hape e tla ba selemo sa makgaolakgang sa ho sebedisa Moralo wa Ntshetsopele ya Naha ho shebilwe Ntjhafatso ya Naha. Balemi ba ntse ba

lahlehelwa ke mamello. Jwale ke nako ya Temo e Hlopheitsweng, mme re lokela ho ema ka maoto le ho etsa phapang. Grain SA e se e le malala-a-laotswe ho kenya lenane la rona la majalefa. Re hlokomedisitse mmuso hore majalefa kaofela ke balemi ba nnete ba seng ba ena le bopaki bo botle ba hore ke batho ba kwe-tlisitsweng, ba inehetseng ka setotswana, ba dihlopha tsa boithuto, ba sebedisang theknoloji eo ba ithuteng ho e sebedisa.

Katleho ya Ntjha-fatsa ya Naha e itshetlehole ka majalefa a kgethilweng, mme Grain SA e tla leka ka hohle ho tisia hore nnete ena e a sebediswa. 2015 ke selemo seo Grain SA e tla leka ho fumana moraloo o ntsheditsweng pele hantle mabapi le ntshe-tsopole ya molemi wa dijothollo dilemong tse hlano tse tllang. Re tshwanetse ho sheba botija ditlhoko tsa ditho tsa rona, ho hlophisa popeho ya basebeletsi ba rona ka moo ho lokelang ka teng le ho fumana thuso ya ditjhelete hore mosebetsi ona o nne o tswele pele ka matla.

Sehlopha se thusang balemi ba rona se na le tsohle tse hlokalang, mme se malala-a-laotswe ho etsa setswalie le diinstitushene tse ikemiseditseng ho ba thusa ho hlwella leralla lena. Re tshwanetse ho sebetsa ka bohlale ho hulela Mmuso setswalleng sena le ho thakgola ditlhahiso tsa Ntjhafatso ya Naha ka mokgwa o tsitsitseng ho phethahatsa boikarabelo ba rona ba ho fana ka dijo setjhabeng sa rona.

Ke shebile selemo sa 2015 e le seo re tla hlola maralla a phahameng a leng ka pela rona. Ka ha tse ding tsa bohlakwa di sa ntse di eso phethahale, tse kang Ntjhafatso ya Naha, tjhelete ya dijothollo le inshorense ya tsona,

Jannie de Villiers.

ke fumana ho le boima ho le lakaletska kotulo e kgolohadi selemong sa 2015, empa ha eba ditshiya tsena di ka ba teng selemong sa 2015, ke a tiya, ke a hlapanya hore kotulo e kgolohadi e re emetse.

Re tla nne re lore le wena ka 2015 hore e tla ba selemo sa rona sa ho hlola! A re lo-mahanyeng meno, re sebetseng ka thata ho fumanelaa bana ba rona le ditloholo tsa rona bokamoso bo botle naheng ena ya rona e kollang lebese le dinotshi.

Mahlohonolo a Selemo se Setjha!

**Ditaba tsena re di kumelwa ke Jannie de Villiers, Molaodi ya ka Sehloohong wa Phethahatso (CEO) wa Grain SA.
Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho jannie@grainsa.co.za.**

CANOLA

– dithuto tsa sehla sena

Sehla sa canola se qadile ka maemo a matle a qetelletseng ka sejothollo se setle haholo. Ho fihlela nakong ya kotulo tsohle di bonahetse di lebisa sejothollong se setle. Hang ha kotulo e qala re ile ra lemoha hore kuno e ke ke ya ba ka moo re neng re lebelletse ka teng, le hoja sejothollo se ile sa hola hantle ka ho phethahala nakong yohle ya sehla, ha nako e ntse e tsamaya, mekotlana e tshwereng peo ha e a ka ya tswela pele jwalo ka ha ho ne ho lebelletswe.

Ho teng tse mmalwa tseo re ithutileng tsona sejothollong sa 2014, e leng tse kang tse latelang:

Phapantsho e tiileng ya canola e tla hloka hore dintlha kaofela di shebiswe

Ka ho jala ho entseng rekoto, diphapsantsho di tla tiya ka baka la canola e ngata, e atamelaneng, hammoho le dilemo tse mmalwa tsa ho se jale canola masimong a le mang. Ha maemo a le tjena, malwetse a mangata a tla ba teng, mohlala, Sclerotinia le Blackleg. Selemo sena e bile se tla ba le bolwetse bona ka ha maemo ke a ntshetsang pele bolwetse bona. Ka tshebediso ya nako e ntle ya sebolayakwaekgwaba matla a bolwetse bona a ka be a fokoditswe. Ha canola e ntse e eketsa ho jalwa, tsebo ka bolwetse bona ba canola e tla tshwanela ho

ntlafala hore sejothollo se phetseng hantle se tle se be teng selemo le selemo.

O se ke wa bala dipeo tsa hao pele ho kotulo

Temong, eseng feela ya canola, ho bohlokwa ho lemoha le ho hopola hore Tlaha ke yona e nang le Lentswe la ho qetela. Ho neng ho tadimeha eka ke sejothollo se setle ho qetelletseng e le sejothollo feela se mahareng. Lebaka la sehlooho ho ya ka nna ke dithemphereitjhara tse phahameng nakong ya ho etsa dipalesa, e leng ho qetelletseng ka makala a fokotsehileng ka palo hammoho le mekotlana e tshwereng peo. Hangata mongobo o bile mongata. Empa le ha ho le jwalo, ba bang ba balemi ba bile le kuno e ntle haholo ya ditone tse 2 hekthara ka nngwe.

O se ke wa kenya dipeo tsa hao kaofela ka mokotleng o le mong

Sekgahlha sa phapantsho ya dijothollo mabatoweng a kgolo a koro e bile ntho e ileng ya opelwa mahofi ka makgetlo a mangata, mme kotulo ya 2014 e tiisitse nneta ena. Le hoja kotulo ya canola selemong sa 2014 e sa ka ya ba ntle hakaalo, kuno ya koro le kgarese Overberg e ile ya tlatselletsa. Ka phapantsho e ntle kotsi ya tlahiso e tlase bakeng sa ho putlama ho phe-thahetseng. Re boetse re a lemoha hore koro

hodima mohwang wa canola ha e kotsing e kaalo ya ho bola, haholoholo ka baka la mokubetso wa canola hammoho le taolo e ntle ya mahola ka dibolayalehola mohatong wa canola.

Nako ya kotulo ya canola e hlokolosi

Ho jalwa ha canola ho ka etswa nakong ya 50% ho isa ho 60% ya ha peo e fetoha mmala; ho jala e sa pele haholo (mane ho 45%) ho ka kgannela tahlehelong ya kuno e ka fihlang ditoneng tse 200 hekthara ka nngwe. Moralo/morero mabapi le mefuta ya hao ya peo le ho jalwa ha yona ho bohlokwa, mme ho ya ka moraloo ona ho jala ho ka lelefatswa ka ho sebedisa mefuta ya peo ya nako e kgutshwane le ya nako e teletsana mmoho le matsatsi a fapaneng a ho jala. Mokgwa ona o ntse o sebediswa le nakong ya tshebediso ya dibolayalehola.

Le hoja kotulo ya 2014 e bile tlase ho e neng e lebelletswe (1,4 tone/ha kgahlanong le 1,6 tone/ha e lebelletseng), balemi ba na le tshepo canoleng hore ke sejothollo sa bohlokwa se ka kenyelletswang phapantshon yang dijothollo. ↗

**Ditaba tsena re di kumelwa ke
Franco le Roux, Manejara wa
Mehlodzi ya tsa Temo ho SOILL.
Ho fumana lesedi le batsi
romella e-melle ho
franco@soill.co.za.**

Kutu ya semela sa Sclerotinia.

Ho phunyelletsa ha canola ka hara mohwang o motenya.

Bohlokwa ba tlhahiso ya soneblomo

Soneblomo ke sejothollo se seholoholo sa boraro se hlahiswang Afrika Borwa, mme ke sa bohlokwa se rekwang. Soneblomo e sebediswa haholoholo ho etsa ole ya soneblomo e sebediswang ke batho. Hape e sebediswa ho etsa dijo tsa di-phooefolo. Afrika Borwa e hlahisa ditone tse ka bang 700 000 ka selemo, e leng ho ka etsang 3% ya tlhahiso ya lefatshe kaofela. Le ha ho le jwalo, hona ha ho fokotse letho la bohlokwa ba sejothollo sena mmarakeng wa selehae.

Ho molemi, soneblomo e ka ba sejothollo se molemo haholo hobane se ka nna sa jalwa hamorao ho feta poone. Ka baka lena, ka dilemo ha dipula di ena hamorao haholo hore poone e ka jalwa, soneblomo yona e ka nna ya jalwa. Soneblomo ha e na bothata ba ditlelaemete tsa motjheso le tsa komello, e leng tse fumanwang boholong ba mabatowa a hlahi-sang sejothollo sena Afrika Borwa. Ha e jetswe hantle le ho hlokomelwa hantle nakong tsohle tsa saekele ya yona ya kgolo, soneblomo e ka nna ya eba sejothollo sa kuno e phahameng haholo, se nang le phaello e ntle ha eba di-poresi tsa mebaraka di le ntle.

Kuno e ntle e fumanwa ha eba molemi a hlokometse sejothollo sena sa hae. Hona ho bolela taolo e nepahetseng ya mahola ka dikhemikhale le dikokwanyana hammoho le tshebediso e ntle ya manyolo. Soneblomo e boetse e hola hantle ha tsamaiso ya modula/pholene e le ntle. Ho thusa tabeng ena, balemi ba bangata ba hira matlo a dinotshi a ka behwang masimong hore tsamaiso ya modula e etsahale hantle dijothollong tsa bona.

Manyolo le ditlhoko tsa mobu soneblomong

- Pele ho jalwa soneblomo molemi o tshwanetse ho qala ka ho etsa disampole tsa mobu ka sepheo sa ho tseba bongata ba menontsha mobung wa hae. Ditokiso tse loke-tseng di tshwanetse ho etswa pele ho jalwa soneblomo. Hona ho tla laolwa ke tlhophollo e entsweng ke ba laboratori.
- Nakong ya ho jala, masimo a tshwanetse hore a be a hlwekile, a sebeditswe hantle. Ha tshingwanapeo ya soneblomo e le ntle, monyetla o tla ba teng wa hore dimela tse hlhang di phele.
- Hasanya nitrogen ka bohlale jwalo ka ha ho hlokahala. Taba ya bohlokwa ke ho qoba taba ya ho tshela nitrogen ho feta tekano nakong ya kgolo ka ha hona ho tla kgannela phokotsehong ya ole peong le nakong ya morao ya ho etsa dipalesa.
- Tshebediso e fetang tekano ya manyolo e ka kgannela tshenyehong ya mobu le bolenn ba mobu o ka hodimo. Tsena di tla beha kuno ya hao ka mosing.
- Dimela tse nyane tsa soneblomo di tshabana le manyolo. Ka baka lena, ke taba ya bohlokwa ho sebedisa manyolo nakong e nepahetseng.
- Tshebediso ya manyolo ho lokisa maemo e tshwanetse ho etswa dibeke tse mmalwa pele ho jalwa e le hore nako e be teng ya manyolo ya ho qhibidiha le ho tswakana hantle le mobu o ka tlase.
- Nakong ya ho jala, motswako wa manyolo o tshwanetse ho sebediswa bohole bo nepahetseng ho tloha peong (5 cm ka tlasa peo, le 5 cm ka lehlakoreng la peo) Hona ho tla thibela ho tjha ha peo.
- Ho alwa ha manyolo ka hodima mobu ho tshwanetse ho etswa ha dimela tsa soneblomo di se di feta bophahamo ba leoto. Mohatong ona di tla be di le thatanya, mme di tla kgona ho mamella tshebediso ya manyolo.
- Mebu ya Afrika Borwa e batla e fokola ka mofuta wa khemikhale o bitswang boron; ke ka baka lena soneblomo e holang hantle moo mobu o kupeditsweng ka manyolo a nang le boron. Hore diphetlo e be tse ntle, hona ho etswa pele soneblomo e etsa dipalesa.

Ho bohlokwa haholo hore molemi a tsebe hore soneblomo e hola hantle ha e fumana manyolo. Nakong e fetileng kgopolu e ne e le hore soneblomo ha e hloke manyolo a mangata haholo. Empa nnete ke hore ho hlokahala tshebediso e ntle ya manyolo hore kuno e fetang ditone tse 2 hekthara ka nngwe e fihlellwe, haholoholo ho alwa ha manyolo hodima mobu hanngwe hang ha kgolo e potlakileng e se e qadile. Hangata mona ke mohatong wa leoto kapa wa mehato e meraro ya lehlaku le letala jwalo ka ha re boletse pelenyana. Ho kenya manyolo mohatong ona ho thusa ho eketsa boholo ba hloohwana, mme ka hoo, le palo ya dikhenele, e leng tsona tse nang le kabelo kunong e eketsehileng.

Monyetla o moholo o sa le teng Afrika Borwa wa kgolo e eketsehileng mabapi le bongata ba soneblomo. Metjhine ya ole naheng ya rona e sa ntse e matha tlase ho seo e lokelang ho matha ho sona. Ka baka lena, ho sa ntse ho ena le monyetla wa kgolo e ntle ya ikonomi ha eba dijothollo di ka hlahiswa ke balemi ba naha ya rona, wena le ba bang!

*Ditaba tsena re di kumelwa ke Gavin Mathews,
Kgau Tsamaisong ya tsa Tikoloho. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho gavmat@gmail.com.*

Thibelo le taolo ya mafome a nawa ya soya

Sejothollo sa nawa ya soya se hlaselwa ke malwetse a mangata. Hara ona ke kokwanahloko ya baktheria, bolwetse ba hloba, kokwanahloko ya cercospora, letheba le lesootho, bolwetse ba matheba a masweu mahlakung, hammoho le bolwetse ba moraorao tjena, e leng mafoome a nawa ya soya.

Jwalo ka ha re lemotha hodimo mona, molemi ka mong o tshwanetse ho tseba matshwao a bolwetse bo bong le bo bong le phapang pakeng tsa ona. Sheba dikgatiso tse tswileng tsa Lekgotla la Diphuputso ho tsa Temo le ditsebi tse ntseng di etsa diphuputso lefapheng lena hammoho le mehlodi e mengata ya inthanete ho fumana ditthaloso tse batsi tsa phapang pakeng tsa malwetse ana. Ho tseba bolwetse ka nepo ho hlokolosi ho o thusa ho nka mehato e nepahetseng ya taolo.

A mang a matshwao a tshwaetso ya kwaekgwaba ha a itotobatse haholo, empa a mang, a kang mafome a nawa ya soya, a hloka ho hlwauwa e sa le pele hore e laolwe. Mafome a nawa ya soya a ka baka tahleheloo e ka fihlang ho 80% dijothollong, mme hona ke kotsi e to-botseng e shebaneng le tlhahiso.

“Ho lemotha mafome a nawa ya soya e sa le pele ke ona mohato wa pele wa bohlokwa wa hofafatsa kapele ho tshireletsa sejothollo tsheyong le tahlehelong ya kuno.”

Mafome a nawa ya soya

Mafome a nawa ya soya a boetse a tsejwa ka lebitso la mafome a nawa ya soya ya Asia, mme bolwetse bona bo bakwa ke kokwanahloko e bitswang ka Selatine *Phakopsora pachyrhiza*. Ke bolwetse bo kotsi haholo bo seng bo name ho tloha Asia ho ya fihla Afrika, Amerika Borwa le Dinaheng tse Kopaneng tsa Amerika. Disele tsa kokwanahloko di hasanngwa ke dikarolo tse fapaneng tsa maemo a lehodimo ho tloha kontinenteng e nngwe ho ya ho e nngwe.

Tahleheloo kunong e ka fapanana pakeng tsa 10% le 80% dijothollong tsa nawa ya soya.

Matshwao a bolwetse

Matshwao a mafome a nawa ya soya a bona-hala haholo mahlakung karolong e ka tlase. Ho lemala ho ka nna ha eba teng makalaneng a manyane, mekotlaneng e tshwarang peo le dikutung. Matshwao a tswela pele kapele hang ha semela se qala ho etsa dipalesa, mme a ka baka tahleheloo e kgolo ya mahlaku tlasa dithemphereitjhara tse phahameng le mongo-bo o phahameng.

Ho lemala ho qala ho hlaha e le matheba a manyane haholo, a masehla, a nkileng sebopeho se sa tshwaneng. Ha bolwetse bo ntse bo tswela pele, ho lemala ho a eketseha ho ba pakeng tsa 1,5 mm le 2,0 mm mahareng ka mmala o bosehla bo bosootho. Ka hara ho lemala ho hong le ho hong ho teng disele tse nkileng sebopeho sa volcano, tse hlasisang dibopeho tse bitswang uredinia. Ha mafome ho eketseha dimela di hlohlora mahlaku pele ho

“Mafome a nawa ya soya a boetse a tsejwa ka lebitso la mafome a nawa ya soya ya Asia, mme bolwetse bona bo bakwa ke kokwanahloko e bitswang ka Selatine *Phakopsora pachyrhiza*.

nako ya tsona, mme di fihlella boemo ba kgolo pele ho nako ya tsona. Ho lemala/taboha mafomeng a nawa ya soya ho ka nna ha bonahala ho tshwana le malwetse a mang a lehlaku a ka nnang a tadingwa ka phoso eka ke a letheba le lesootho kapa kotolana ya kokwanahloko.

Ha eba o fumana ho lemala/taboha sejohthollong sa hao, ho bohlokwa ho buisana le setsebi lehlakoreng lena. Khamphane e rekisang dibolayakwaekgwaba e tla ba le ditshwantsho/difoto tsa malwetse a fapaneng a seng a fumanwe, mme e ka o fetisetsa ho setsebi se tsebang hantle ka kokwanahloko e bakang bothata bona.

Maemo a matle a tikoloho

Ho tswela pele ha mafome a nawa ya soya ho kgothaletswa ke dithemphereitjhara tse pakeng tsa 12°C le 29°C haholoholo pakeng tsa 18°C le 28°C mmoho le mongobo o ka hodima 90% dihoreng tse fetang tse 12. Balemi ba ka nnang ba kopana le maemo a tjena mapolasing a bona ba tshwanetse ho ntsha mahlo dinameng ka ho batlana le bolwetse bona dinaweng tsa bona. Hore di-cell di mele le ho tshwaetsa semela, dihora tse 6 ho ya ho ile tsa mongobo

Pula Imvula's Quote of the Month

“Most “impossible” goals can be met simply by breaking them down into bite size chunks, writing them down, believing them, and then going full speed ahead as if they were routine.”

~ Don Lancaster

TAOLO YA BOLWETSE

lehlakung di tla hlokahala. Maemo ana a bat eng ha bonolo mabatoweng a futhumetseng, mmoho le nosetso le dinako tse telele tsa pula.

Tsamaiso le taolo

Mosebetsi wa ho hlwaya mefuta ya peo eo ka tlhaho e leng kgahlanong o ntse o tswela pele empa ha o eso fumanwe e le o atlehileng. Matsatsi a ho jala hammoho le sehlopha sa mefuta ya peo e seng e hodile ke dintho tse ka sebediswang e le legheda la ho qoba maemo a itseng a tlelaemete.

Tshebediso ya dibolayakwaekgwaba mahlakung e hlokolosi taolong e matla ha eba bolwetse bo bonwa sejothollong sa nawa ya

soya ho tloha mehatong ya pele ya boikeketso ho fihlela mehatong e phethahetseng ya peo. Ho bohlokwa haholo ho sebedisa dibolayakwaekgwaba tse nepahetseng pele mahlaku a fentang 10% a tshwaetswa.

Phapantsho ya dijothollo ho laola mafome a nawa ya soya e fetwa ke taolo ya lethiba le lesootho, kokwanahloko ya cercospora kapa bolwetse ba matheba a masweu mahlakung.

Dibolayakwaekgwaba

Dihlopha tse fapaneng tsa dibolayakwaekgwaba di ka sebediswa ho laola tshwaetso, mme tsena di kenyelletsa chloronitriles, strobilurins, triazoles le metswako ya strobilurins le triazoles.

Ikopanye le setsebi sa dikhemikhale hore ho tie ho etswe tshebetso e nepahetseng tlaša maemo a masimo a hao a dinawa tsa soya.

Qetelo

Ho lemoha mafome a nawa ya soya e sa le pele ke ona mohato wa pele wa bohlokwa wa hofafatsa kapele ho tshireletsa sejothollo tshe-nyong le tahlehelong ya kuno.

Tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

Nawa e phetseng hantle ya soya.

Tsamaiso e ntle ya ditjhelete

Leeto la bophelo bo botle ba hao moyeng bo kenyelletska tisetso ya hore boemo ba hao ba ditjhelete ha se bo o bake-lang kgatello ya maikutlo le matshwenyeho a sa hlokahaleng. Mathata a ditjhelete hangata a bakwa ke ho sebedisa tjhelete ha bohlaswa ka ntle le ho nahana.

A mang a mabaka a bohlokwa ao batho ba sebedisang tjhelete ntle le ho nahana a kenyelletska boikgotsofatsa ba kapele le tlhokeho ya boitsebelo bo sehetsweng meedi ditjheleteng.

Kgotsafatsa ya kapele ditjheleteng e supa taba ya hore re nka mehato ditjheleteng hobane re nahana hore: "ke batla tjhelete HONA JWALE"; "Ha ke batle ho emela pele ke reka, e tlase haholo ka theko, e tjhipile!"; Ke sebetsa ka thata, ke tshwanetse ho ithekela yona/ke rata ho e rekela moratuwa wa ka", jwalojwalo. Mokgwa o tjena wa ho nahana o kgannela tshebedisong ya tjhelete, e neng e sa rerwa, e itlhahelang lesumatha.

Ho bohlokwa ho ithuta ho sebetsana le tseo o di lebelletseng kapa kgatello eo o iphumanang o le ho yona nakong eo o sebedisang tjhelete. Hape ho bohlokwa ho ithuta phapang pakeng tsa tseo o lakatsang ho ba le tsona le tseo o felang o di hloka e le ka nnete.

Dijo le bodulo ke dintho tseo re phelang ka tsona, tseo re ke keng ra phela ntle le tsona; tsena di bitswa DITLHOKO. Dintho tse seng bohlokwa hakaalo, tseo re ka phelang le ha re se na tsona ke tse kang motokara o motjha kapa TV, kapa ntho efe kapa efe e re thabisang, e kang ho ya moketeng. Tsena ke tse bitswang DITAKATSO.

Re tshwaetswa ke batho ba bang, mme hona ho tshwaetsa mokgwa oo re sebedisang tjhelete ya rona ka ona. Nakong eo re sebedisang tjhelete, a re ithuteng ho laola kgatello e sa hlokahaleng ya metswalla le baratuwa ba rona.

Lebaka le leng le etsang hore batho ba sebedise tjhelete ntle le ho nahana ke hobane ba hloka **BOITSEBELO KA TJHELETE** (ha ba tsebe ho sebetsana le tjhelete). Hona ho qetella ka tahleheloo ya tjhelete le dikoloto tse kgolo. Ho ba le tsebo ya boitsebelo ka tjhelete ho tla o ruta mokgwa wa ho laola tjhelete ya hao eo o e sebeditseng ka thata.

Ha batho ba sebedisa tjhelete ntle le ho nahana, hangata ba qetella ba inehetse/itlamme ho feta tekano, e leng ho bakang **dikoloto tse phahameng haholo, tse emetseng ho patalwa**. Ona ke morwalo o moholo le phephetso e kgolo.

Ka hoo, a re ke re shebeng mabaka a kgannelang kgatellong ya tjhelete le seo re ka se etsang.

• **Boitshwaro bo sehetsweng meedi/tayo:** Ela hloko; o se ke wa sebedisa tjhelete eo o

se nang yona. Lena ke lona lebaka le leng le bakang dikoloto tse phahameng haholo, tse emetseng ho patalwa. O tlameha ho ba le taolo le boitshwaro/tayo. Ho hloka taolo le boitshwaro ke lebaka le kgannelang dikolotong tse phahameng haholo, tseo o tlamehang ho di patala. Dikoloto tse kgolo haholo qetellong di kenya motho tsietsing e kgolo. Ha o ena le sekoloto, tseba hore ya ikarabellang ke wena, eseng motho e mong.

• **Ho dumellwa ho etsa molato ha bonolo** hangata ho baka diakhaonto tse phahameng le melato e sa lefuweng. Batho ba dumellwa ho etsa melato ha bonolo hohle mona, mme hona ho bonahala eka ke mokgwa o bonolo wa ho rarolla mathata a ditjhelete. Ba fanang ka dikoloto (dibanka/mabenkele/bomatjhonis) ha ba tsotelle mathata ao o seng o le ho ona. Ka mohlomong le ha o se o kene haholo ka molala dikolotong, ba ntse ba tswela pele ho o fa molato hodima e meng hobane feela nakong e fetileng o nnile wa lefa dikoloto tsa hao hantle. Mona ho tla nkga teronko!

Menate le dikotsi tsa sekoloto

Batho ba bangata ba sebedisa sekoloto e lebaka kapa mokgwa wa ho ikenya dikolotong tse ding tse phahameng, tseo ba ke keng ba kgona ho di patala tlasa maemo a tlwaelehileng. Hlokomela haholo ha o etsa qeto ya ho adima tjhelete. Nahana ka tsena tse latelang:

• Tse ntle

Sekoloto se setle ke ha o adima tjhelete mabapi le ntho e tla eketsa boleng ba yona. Kadimo ya ho ya reka ntlo ke mohlala wa sekoloto se setle. Molato o motle o o dumella ho fumana dintho tsa boleng, tse ka nnang tsa rekiswa hape hamorao.

• Tse mpe

Sekoloto se sebe ke ha o adima tjhelete ho reka dintho tseo boleng ba tsona bo tla theo-ha/fokotseha, mohlala, TV, diaparo, fenetjhara kapa selefoune. Ha ho etsahala hore o iphumane o le tsietsing, hangata o tla sitwa ho rekisa thepa eo ka tjhelete eo o e rekileng ka yona. Ho reka ka sekoloto se lefuwang nako e telele ho tla etsa hore o iphumane o lefile tjhelete e fetang poreisi ya thepa eo. Seo o lokelang ho se hlokomela ke hore mona o tshwanela ho lefa tswala ya sekoloto le lekgetho la tsamaiso, mme ka mora nako e telele o iphumana o lefile haholo! Hona ho ntlisa lehlakoreng le lebe la sekoloto...

• Lehlakore le lebe

Ditjeho tse patehileng ke lehlakore le lebe la sekoloto. Tswala le makgetho a tsamaiso

di kenyelletswa molatong wa hao ka hodima tjheleteng eo o tshwanetseng ho e lefa, e leng eo o e adimileng. Shebisisa dintho, bula mahlo, nahana. Ipotse hore na o tla kgona nakong e telele e behilweng? Etsa bonneta hore o utwi-sisa hantle hore o ilo lefa tswala ya bokae le hore o tla e lefa nako e kae. Fumana thuso ho e mong ya tsebang haholo ka ditjhelete hore a o hlilosetse.

Ho hloleha ho lefa sekoloto sa hao ho ka nna ha kgannela ho tse latelang:

- **Mathata a semolao.**
- **Mathata a lelapa le a dikamano** – sekoloto se ka nna sa o bakela kgatello (stress), ho ba lelapa le metswalla. Hona ho ka kgannela dithulanong, mme ho ka beha dikamano tsa hao le ba bang ka mosing.
- **Mathata maikutlong** – Kgatello ya nako e telele le dithulanano bophelong di ka baka mathata maikutlong, e leng mathata a keng kgatello ya maikutlo (ho ikutlwa o saretswe, o hloka thabo ka nako tsohle) hammoho le yona taba ya ho nahana ho ipolaya.
- **Mathata bophelong bo botle** – masiu a ho hlobaela le kgatello ya nako tsohle di ka kgannela malwetseng a mangata, a keng diso ka maleng (*ulcers*), mahlaba molaleng le mokokotlong le ho hlaselwa ke lefu la pelo.

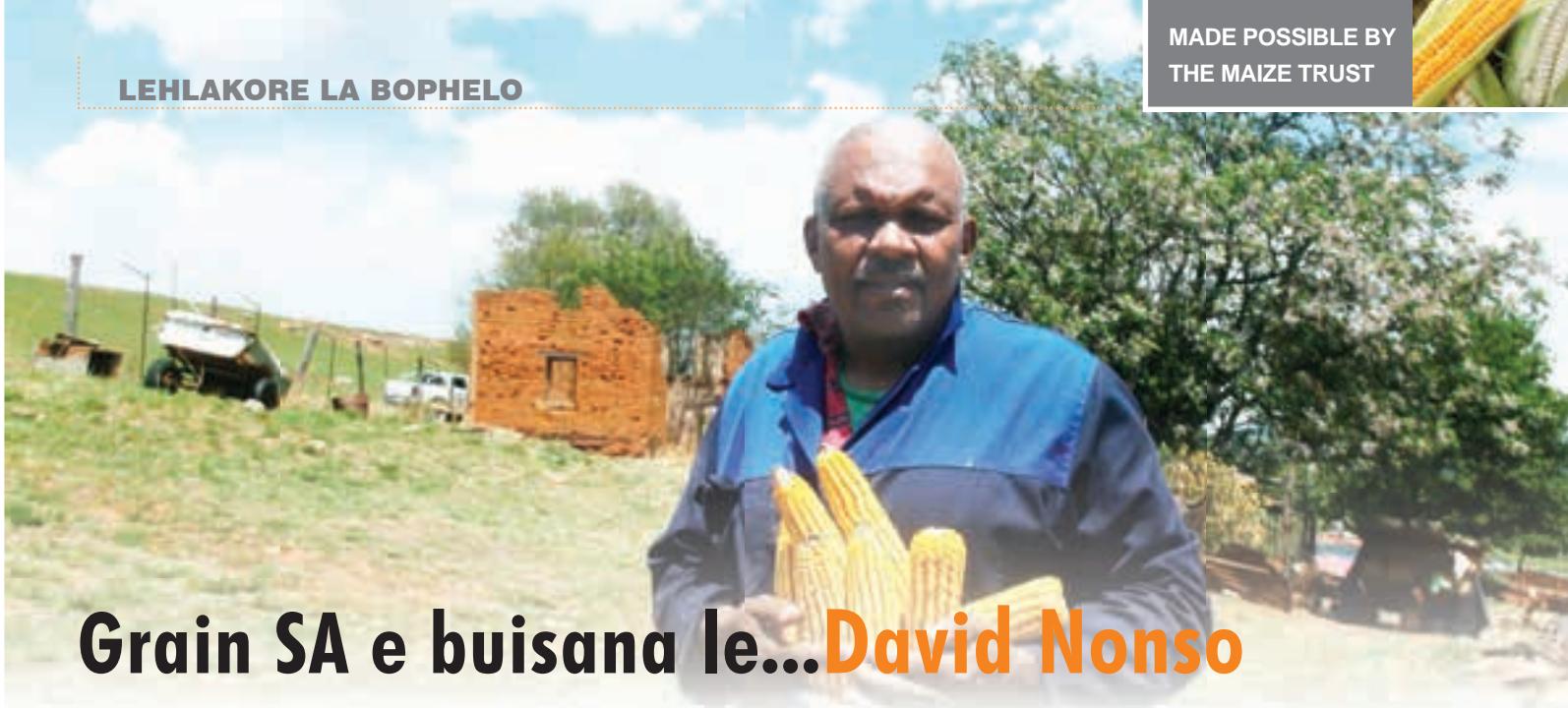
Ho tswa dikolotong

- **Ikutlwisisa ka bowena le maemo a hao;**
- **Etsa qeto ya ho ema ka maoto ho laola maemo;**
- **Emisa ka ditlwaelo tse mpe;**
- **Batla thuso mabapi le mathata a ditjhelete** ho batho ba tsebang haholo ka tsa ditjhelete;
- **Phela ka boikarabelo** (etsa ditekanyetso, fokotsa, boloka, lefa dikoloto); le
- **Nahana ka tse ntle** – O ka kgona ho tswa bokgobeng, hape o ka ba le boikemelo ho tsa ditjhelete.

Ha o tswetswe o le mofutsana, ha se phoso ya hao. Empa ha o shwa o le mofutsana, ke phoso ya hao. "Bill Gates

Mehlodi: Procure Money Management Workbook, 2014; www.ncr.org.za; www.wikihow.com.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Petra Nel wa PROCARE. Ho tseba haholvanyane romella e-meile ho petra@procare.co.za kapa ikopanye ka mohala le PROCARE nomorong ya 0861 7762273 kapa 021 873 0532.

Grain SA e buisana le...David Nonso

Seterekeng sa Maclear ho la Kaapa Botjhabela o tla kopana le David Kolekile Nonso, sehwai sa poone, dinawa tse ommeng le ditapole polasing ya Carlsbad. David o bona bokamoso bo kganyang temong, mme o tjhephela ho ba molemi sa makgonthe nakong ya dilemo tse hlano.

O sehwai hokae, mme o lema dihekthara tse kae? O sehwai sa eng?

Ke sehwai sa poone, dinawa tse ommeng le ditapole dihekthareng tse 428 tsa masimo, moo tse 125 tsa tsona e leng masimo a lemehang, ha tse ding tse setseng kaofela e le makgulo a ho fudisa polasing ya Carlsbad. Sehleng sa ho phethola mobu sa 2013 ke ile ka jala dihekthara tse 10. Kuno ya ka e bile ditone tse 6 hekthara ka nngwe. Ka bomadimabe ke ile ka sitwa ho jala dinawa ka baka la leqeme la peo e tswang ho barekisi ba dipeo. Ke boetse ke sehwai ka dikgomo, dipere, dipodi, dinku le dikgoho.

Se o fang tjhephela le mafolofolo ke sefe?

Ke tswetswe le ho hodiswa ke batswadi bao e neng e le balemi ba masimo a kopanetsweng a setjhaba lebatoweng la Tsamaiso la Balasi, seterekeng sa Qumbu. Ka hohlehole ba ne ba iphelela ka thekiso ya dijothollo tsa bona le ya mehlape ya bona (dikgoho le dikolobe). Mokgwa wa bohwai ba bona o mphile tjhephela ho ba sehwai seo ke leng sona kajeno. Tjhelela eo ke e fumaneng mona e entse hore ke kgone ho lefella thuto e phahameng ya bana ba ka.

Hlalosa matla le bofokodi ba hao

Matla: Qalong, ke ile ka fumana boitsebelo ba temo ka mokgwa o sa tlwaeleheng ho batswadi ba ka le ho balemi ba baahisani. Lefapha la Temo le lona le nthusitse ka dithuto tse kgutshwane tsa mesebetsi ya temo. Hape ke bile setho sa Sehlopha sa Bithuto sa Grain SA moo ke ileng ka phethela dithuto tse kgutshwane tse kang tsa Selelekela Tlhhaisong ya Poone, Ts-

maiso ya Polasi, Tekolo le Moralo, Tlhokomelo ya Terekere le ho Setwa ha Disebediswa tsa Temo. Jwalo ka setsebi ho tsa boenjinere ba metjhine, ke thusa balemi ka ditokiso le tlhokomelo ya diterekere tsa bona, metjhine ya temo le disebediswa tsa bona tsa temo.

Bofokodi: Mobu oo ke o lemang o tulong ya mahaeng, mme hobane o sa kampelwa, ke kgathatswa ke diphoofolo tse ngata tse sollang feela. Meralo ya tsa temo, e kang menyetla ya disiu, maphephe, dikgomo le dinku, diterekere le disebediswa tsa temo ke dintho tse leng siyo. Diinsti-tushene tse thusang ka tjhelete di lesisitheho ho nthusa ka tjhelete, mme hona ho a mphokodisa. Ka makgetlo a mangata ke nnile ka kenya kopo ya ho thuswa ka tjhelete ke mmuso, empa ho fihlela jwale ha ho nko ho tswa lemina. Diterekere tsa ka tse pedi tsa hofafatsa (tsa selemo sa 1983) ha di sebetse hobane diparetse tsa tsona ha di fumanehe mona Afrika Borwa.

Kuno ya hao ya dijothollo e bile jwang ha o ne o simolla? Dikuno tse fapaneng tsa hao di jwang kajeno?

Kuno ya ka ya 2005 e bile ntle haholo ho ya ka boleng, empa ke sitilwe ho metha bongata ba yona ka baka la diphoofolo tse ngata tse sollang feela, tse senyang poone ya ka. Ka dilemo tse mmalwa ka mora moo, kuno e bile tlase ho ditone tse 2 hekthara ka nngwe. Hona ho bile ka baka la mobu o neng o sa behwa tekong le ho hlophollwa. Selemong sa 2013/2014 kuno ya ka e bile ditone tse 6 hekthara ka nngwe.

O nahana hore tswelopele le katleho ya hao di susumelleditswe ke eng?

Keletsong eo ke sa tswa e fumana, hammoho le boitsebelong ba tsa temo boo ke bo fumaneng ho ba Grain SA, ke bona lesedi le kganyang temong ya ka. Ke ile ka rutwa hore mobu o tshwanetse ho behwa tekong le ho hlophollwa hore ho fumanwe kuno e ntle le boleng bo bottle. Keletso ena e nthusitse ntlatatsong ya kuno ya ka.

Ho fihlela jwale o fumane kwetliso efe, mme ke efe eo o ntseng o lakatsa ho e fihlella?

Ke phethetse dithuto tse latelang: Selelekela Tlhhaisong ya Poone; Tsamaiso ya Polasi; Tekolo le Moralo; Tlhokomelo ya Terekere le ho Setwa ha Disebediswa tsa Temo; Tlhhaiso ya Nama e Kgubedu; Malwetse a Diphoofolo le Tlhokomelo ya Mehlape le Dubuka tsa Polasi. Nka thabela kwetliso efe kapa efe e amanang le tsa tsemo.

O ipona o le hokae nakong ya dilemo tse hlano? O batla ho fihlella eng?

Nakong ya dilemo tse hlano nka lakatsa ho phahamisa ho tloha boemong ba molemi ya ntseng a thuthuha ho ya ho ba molemi wa mohwebi. Ha esale ho tloha ka 2004, ha ke ne ke simolla ka temo, sepho sa ka e nnile ya eba ho ba molemi ya atlehileng. Jwale ke a tseba hore hona ho a kgonahala, mme ke a tshepa hore nakong ya dilemo tse hlano ke tla ba le kuno ya ditone tse 10 hekthare ka nngwe.

Keletso ya hao ke efe ho balemi ba ntseng ba thuthuha?

Batja ba na le kgopolo ya hore mosebetsi wa temo ke o boima, o silafatsang motho, mme ka baka lena ba na le lesisitheho ho ithuta ka tsa temo. Temo ke mosebetsi wa dinako tsohle, o thusang hore motho a dule a le mahlahlahla mmeleng le kelellong ka mekgwa e mengata letsatsi le letsatsi. Mona ho hlokahala boine-helo, tjhephela, mamello le takatso ya ho batla ho ithuta. Temo e thusa ho theha mesebetsi, mme e phehisa haholo bokamosong bo botle ba naha ya rona.

**Ditaba tsena re di kumelwa ke Johan Kriel,
Mohokahanyimoho wa Ntshetsopele
wa Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele
ya Molemi. Ho tseba haholwanyane
romella e-meile ho johan@grainsa.co.za.**

Bahlophisi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ▶
► Fax: 051 430 7574 ▶ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA KA SEHLOHONG

Jane McPherson
► 082 854 7171 ▶ jane@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za

MORALO, TLHOPHISO LE HO PRINTA

Infoworks
► 018 468 2716 ▶ www.infoworks.biz

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,
English, Afrikaans, Setswana,
Sesotho sa Leboa, Sezulu le Sesotho.

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Danie van den Berg
Foreisetata (Bloemfontein)
► 071 675 5497 ▶ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Foreisetata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ▶ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ▶ Dimakatso Nyambone

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ▶ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ▶ Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
► 072 736 7219 ▶ naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal (Vryheid)
► 082 354 5749 ▶ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 980 1455 ▶ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 ▶ ian@grainsa.co.za
► Ofisi: 039 727 5749 ▶ Luthando Diko

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mthatha)
► 076 674 0915 ▶ lawrence@grainsa.co.za
► Ofisi: 047 531 0619 ▶ Cwayita Mpotyi

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8057 ▶ Melercia Kotze

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ▶ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ▶ Lebo Mogatlanyane

Vusi Ngesi

Eastern Cape (Maclear)
► 079 034 4843 ▶ vusi@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8070 ▶ Sally Constable

Na o utlwisia eng ka UIF?

Kamano pakeng tsa monga mosebetsi (mohiri) le mosebeletsi (mohirua) mona Afrika Borwa e angwa ke melao e 12 eo ona wa Molao wa Inshorensen ya ho se sebetsi (*Unemployment Insurance Act*) wa nomoro ya 63 of 2001 e leng o mong wa yona.

Sepheo ka Molao ona e bile ho theha letlole la inshorensen ya ho se sebetsi leo ho lona bahiri le bahiruwa ba kenyang diphehiso tsa bona moo bahiruwa ba fellwang ke mesebetsi kapa majalefa a bona, ho ya ka ho ka etsahalang, ba nang le tokelo ya ho fumana dithaphiso ka sepheo sa ho fokotsa ditlamorao tse mpe tsa ho lahlehelwa/fellwa ke mosebetsi o kenyang papa ka lapeng. Dithaphiso mabapi le ho se sebetsi ho ka etswa dikopo tsa tsoma mabapi le maemo a kang a ho fellwa ke mosebetsi, menyela ya basadi ya ho ya pepa, menyela ka baka la ho kula, menyela ya ho hodisa ngwana hore e be wa hao hammoho le menyela ya ba hlokometsweng ke wena. Ka hoo, letlole le sebetsa jwalo ka inshorensen e nngwe le e nngwe – palo e kgolo ya batho e dula e phehisa letloleng lena ka dinako tse behilweng, mme palo e nyane ya batho e una molemo letloleng lena nakong eo tlhoko e itseng e bang teng, jwalo ka mona moo mohirua wa fellwang ke mosebetsi.

Molao ona o sebetsa ho **bahiri kaofela** hammoho le bahiruwa, empa eseng ho:

- Bahiruwa ba sebeletsang mohiri **dihora tse tla-sa tse 24** ka kgwedi;
- Baithuti;
- **Basebetsi ba setjhaba;**
- **Matswakantle** a sebetsang ka mokgwa wa ko-nteraka;
- Bahiruwa ba fumanang **penshene mmuso** ya kgwedi le kgwedi (magheku le maghekwana) kapa;
- Bahiruwa ba fumanang **moputso ho ya ka commission**.

Ho ya ka molao wa UIF motho ofe le ofe kapa institushene efe le efe ke mohiri ha eba motho e mong a hirilwe ke motho eo kapa institushene eo, mme a lefuwa, mme a sebetsa dihora tse fetang tse 24 ho ya ka khalendara ya kgwedi.

Letlole lena le bokellwa ka diphehiso tsa bahiri le basebeletsi (bahiruwa) tse bokellwang ke Mokhomishenara wa Tshebeletso ya Le-kgetho ya Afrika Borwa (*Commissioner of the South African Revenue Service* (SARS)).

Mohiri le mohirua e mong le e mong ya angwang ke Molao ona o tlamehile hore kgwedi le kgwedi a kenyeh phehiso ya hae Letloleng la Inshorensen ya ba sa **Sebetseng** (*Unemployment Insurance Fund*). Hajwale mohirua e mong le e mong o tlamehile ho lefa 1% ya moputso wa hae wa kgwedi, mme mohiri le yena o tlamehile ho lefa phehiso e tswang ho yena ya 1% ho ya ka moputso wa mohirua wa hae. Diphehiso kaofela ke R124,78 ho ya ka moputso wa kgwedi le kgwedi wa R12 478,00. Diphehiso tsena di tlamehile ho lefuwa Letloleng la SARS nakong ya matsatsi a supileng hoba kgwedi e fele. Ho feta mona, Mohiri o tlamehile ho kenyafomo ya UI-19 qetellong ya kgwedi le kgwedi Lefapheng la Mesebetsi e supang meputso ya basebetsi ba hae kaofela (ba nako tsohle le ba na-kwana) mabapi le kgwedi e itseng.

Tse lebelletsweng ho mohiri ke tsena:

- Mohiri e mong le e mong o tlamehile ho ingodisa le Lefapha la Mesebetsi le SARS hore ke mohiri kapa ke monga mosebetsi.
- Qetellong ya kgwedi diphehiso kaofela tsa mohirua e mong le e mong le tsa mohiri di tlamehile ho lefuwa ho SARS nakong ya matsatsi a 7 kgwedi e fetse.
- Kenya foromo ya UI-19 jwalo ka ha ho hhalositswe serapeng se ka hodimo.
- Ha mohirua a se a sa sebetsi, mme a lokela ho fumana dithaphiso tsa thuso Letloleng, mohiri o tshwanetseng, e leng tseo mohirua a tla di sebedisa ho fumana tjhelete letloleng.

Qetelo

Dintho kaofela di ka etswa ke motho ka boyena kapa ka ho sebedisa mokgwa wa inthanete (komporo) ha eba o ena le menyela e jwalo, empa o se ke wa lebella tshebeletso e potlakileng ho ba Lefapha la Mesebetsi. Ho boholokwa ho boloka dikopi tsa kgale tsa ditkomane kaofela tseo o ileng wa nehelana ka tsona ho ba SARS. Mabaka a twaelehileng a tiehiso ya tshebeletso ke ""Ha re a ka ra fumana diforomo tsa hao" kapa "Diforomo tsa hao di lahlehole".

**Ditba tsena re di kumelwa ke
Marius Greyling, mophehisi ho tsa
Pula Imvula. Ho fumana lesedi le
batsi romella e-meile ho
mariusg@mrgacc.co.za.**

